

מכון הדר

MECHON HADAR

זעקת העקודים:

בין יצחק לעשו

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@mechonhadar.org

פרשת תולדות, תשע"ז

פרשת תולדות נותנת לנו הצצה לתוך דמותו המורכבת של יצחק, פעם דמות המונעת מקשרים ומתחברת, ופעם דמות מנותקת ומנתקת.

הפרשה פותחת בתיאור נוגע של יצחק ורבקה:

בראשית כ"ה, כ-כא

וַיְהִי יִצְחָק, בֶּן-אֶרְבָּעִים שָׁנָה, בְּקָחָהּ אֶת רַבְקָה בַת-בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי מִפְּדַן אֶגְרָם אֵחֹת לָבָן הָאֲרָמִי לִוְיָאֵשֶׁת: וַיַּעֲתֵר יִצְחָק לְהָ' לְנִכְחַ אֵשֶׁתוֹ כִּי עֲקָרָה הָיָה וַיַּעֲתֵר לִוְיָ ה' וַתֵּהָר רַבְקָה אֵשֶׁתוֹ:

יצחק עצמו אינו מתואר כמי שכמה לילד. המניע לתפילתו, לפי הסיפור, הוא "אשתו" ועמידתו "לנוכח", למולה.

מדרש בראשית רבה מעצים את מה שמתרחש בתיאור בין רבקה ליצחק. ההתעצמות היא כפולה: ראשית, גם רבקה מתוארת כמתפללת:

בראשית רבה (תיאור-אלבק), פרשת תולדות פרשה סג:ה

"לנוכח אשתו" – מלמד שהיה יצחק שטוח כאן והיא שטוחה כאן.

שנית, תוכן התפילה, על פי המדרש, מתרכז לא רק בבקשה לילד אלא בדבקות בקשר שבין יצחק לרבקה. וכך ממשיכה הדרשה לפרט את תפילתו של יצחק:

אמר לפני הקב"ה: רבוננו של עולם, כל בנים שאתה עתיד ליתן לי יהיו מן הצדקת הזו, אף היא אמרה כן.

התנהלות זו של יצחק עומדת בניגוד להתנהלותו של אביו, אברהם, אשר באותן נסיבות, מול עקרותה של אשתו, נענה לבקשתה ובעצתה, במובן מסוים, זונח אותה ופונה אל שפחתה. יצחק מתואר כעומד לנוכח אשתו העקרה, ניצב מולה ואיתה.

עיון באופן שבו רבקה מתוארת בפסוקים מציע רקע לקשר המיוחד בין יצחק ורבקה. לרבקה, כפי שהיא מתוארת בפסוקים, יש תכונה אחת בולטת במיוחד: היא דמות מקושרת. היא מקושרת לא רק אל המתפלל, יצחק, אלא מתוארת באופן רחב באמצעות קשריה: היא בתו של פלוני, אחותו של אלמוני, ועכשיו גם אשתו של יצחק: "ויקח יצחק... רבקה בת-אבאל הארמי... אחות לבן הארמי לו לאשה"¹. היא דמות מחוברת, היא יודעת קשרים מהם. לא זו בלבד שהיא דמות המחוברת אל אנשים רבים ושונים אלא שקשריה עם האחד אינם מאפילים על קשריה עם השני, והם מתוארים באופן מקביל.² על רקע זה, "נעתר יצחק" בעבורה. סמיכות התיאור של רבקה המקושרת עם תפילתו של יצחק למולה, מעלה את התהייה שמא עובדת היותה של רבקה אישה של קשרים, קשרים רבים ומורכבים, מניעה את יצחק להיקשר אליה – קשר שמביא אותו לראות את כאבה ורצונותיה.

אולם, מלבד תפילה לנוכח אשתו, מעניק יצחק בפרשתנו גם ברכה – זו מופנית לבניו, אותם בנים שעבורם התפלל. אלא שברכתו ניתנת מתוך ניתוק בניגוד לתפילתו הנעתרת לאורם של קשרים.

¹ בניגוד לשרה למשל, אשר בתיאור נישואיה ועקרותה מתוארת ללא קשריה האחרים: "ויקח אברהם ונתחור להם נשים שם אשת-אברהם שרי ושם אשת-נחור מלכה בת-הרן אביי מלכה ואביי יספה: ותהי שרי עגרה איז לה ולד" (בראשית, י"א, כט-ל)

² רבקה לא מתנתקת מאביה ואחיה עם חתונתה, להיפך, ברגע משבר היא שולחת את בנה, יעקב, חזרה אל המרחב שבו גדלה: ויגד לרבקה את-דברי עשו בנה הגדל ותשלח ותקרא ליעקב בנה הקטן ותאמר אליו הנה עשו אחיך מתנחם לך להרגך: ועתה בני שמע בקולי וקום ברחלך אל-לבן אחי תרנה: (בראשית כ"ז, מב-מג).

בסיפור זה, של נתינת הברכה, יצחק מתואר כדמות כמעט הפוכה לרבקה, דמות המתאפיינת בניתוק: בודד, עיוור, אומר לאוהביו "צא" או שאינו מזמין אותם פנימה כלל. דמות שהיא לא רק מנותקת אלא גם מנתקת.

פרק כ"ז נפתח בתיאור עיוורונו של יצחק:

וַיְהִי כִּי זָקַן יִצְחָק וַתִּכְהַיֶּינּוּ עֵינָיו מֵרְאֹת...³ וַיִּקְרָא אֶת עֵשָׂו בְּנוֹ הַגָּדֹל וַיֹּאמֶר אֵלָיו בְּנֵי וַיֹּאמֶר אֵלָיו הַנְּנִי:

(דו-שיח זה, בין יצחק לאביו, מזכיר לנו את השיחה הקצרה שהתקיימה בין יצחק לאביו שלו בדרך להר המוריה לעקדה. נעיין בקשר שבין השיחות להלן).⁴

וכך ממשיך יצחק ואומר לבנו, עשו:

בראשית כ"ז, א-ד

וַיֹּאמֶר הִנֵּה נָא זָקַנְתִּי לֹא יָדַעְתִּי יוֹם מוֹתִי: ... וַעֲשֵׂה לִּי מְטַעְמִים פְּאֶשֶׁר אֶהְבֵּתִי בְּעֹבֹר תִּבְרָכָהּ בְּפִשִּׁי בְּטָרֶם אָמוֹת.⁵

בקשתו לעשו היא:

וַעֲמֵה שְׂא נָא כְּלִיךָ תְּלִיךָ וְקִשְׁתְּךָ וְצֵא הַשְׂדֵּה וְצוּדָה לִּי צֵיד (שם, ג).

³ הפסוק לכאורה רומז לכך שהוא עיוור מרוב דברים שראה – "מראות". דרשנים מקשרים את העיוורון לעקידה.
⁴ בדו שיח בדרך לעקדה ישנו היפוך, הבן הוא זה שקורא לאביו, והאב הוא העונה "הנני": "וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל אַבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הַנְּנִי בְנִי" (בראשית כ"ב, ז-ח).
⁵ יצחק, כפי שהוא מתואר על ידי המספר המקראי, מוצג ברגע זה כבעל תפיסת עולם היררכית: יש גדול ויש קטן "עשו בְּנוֹ הַגָּדֹל"; יש מבורך ויש לא מבורך: "תִּבְרָכָהּ בְּפִשִּׁי"; יש גביר ויש עבד, כפי שעולה מלשון הברכה: "הִנֵּה גְבִיר לְאִמִּיךָ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לָהּ בְּנֵי אִמָּךְ" (שם, כט). תפיסת עולם דיכוטומית זו מייצרת לעתים אשליה של ודאות, ובכך היא עומדת בניגוד לאופן שבו יצחק מתאר את עצמו: "לֹא יָדַעְתִּי יוֹם מוֹתִי". קצרה היריעה מלהכיל דיון רחב בתפיסה זו ודמותו של יצחק.

פסוק זה מפתיע. במקום לומר: "שבה נא עמדי בטרם אמות", יצחק, על חוסר ודאותו ועיוורונו, אומר לבנו "צא". הקשר עם עשו בנו כשלעצמו לכאורה אינו מספק את יצחק: הוא זקוק לאוכל אהוב "בעבור תברכך נפשי"; בנו איננו מניע שלם דיו על מנת לזכות בברכה. המילה "צא" צורמת במיוחד למול ה"לנוכח" של יצחק למול רבקה.

הפרק ממשיך ומתאר את רבקה: "וַרְבֵּקָה שְׁמַעַת" (שם, ה). שתי מילים כה טעונות. נדמה שיצחק לא שיתף את רבקה בתוכניותיו; לא התייעץ ולא דיבר. במובן מסוים הוא אומר "צא" לא רק לעשו אלא גם לרבקה. עיוורונו, אם כן, מאופיין בניתוק; ניתוק צורם מהאנשים שאותם הוא אוהב.⁶

ניתוק זה צורם עוד על רקע לשון הפרק. הפרק מתאפיין בשיח ישיר, ארוך ועמוס. באופן מיוחד נפוצות בו המילים "אבי" ו"בני", אשר בשימוש כפנייה ישירה מופיעות כאן פי חמש פעמים מהופעתן ביתר ספר בראשית.⁷ עשו קורא "אבי" כשהוא מביא מן הציד שביקש אביו,⁸ ושוב כשהוא מבין שיעקב קיבל את ברכתו. בפעם הזאת, זועק עשו זעקת שבר: "וַיֹּאמֶר לְאָבִיו בְּרַכְנִי גַם אֲנִי אָבִי". עשו מבקש גם הוא להיות מבורך, ונענה: "הֲנָן גְּבִיר שְׁמַתִּיו לָךְ וְאֵת כָּל אֲחִיו נָתַתִּי לּוֹ לְעֹבְדִים וְדָגָן וְתִירֹשׁ סִמְכָתִיו וְלֶכְהָ אֶפּוֹא מָה אֲעֲשֶׂה בְנִי" (שם, לז).

עשו מתקשה לקבל מציאות זו: "כְּשִׁמְעַ עֵשָׂו אֵת דְּבָרֵי אָבִיו וַיִּצְעַק אֶצְעָקָה גְדֹלָה וּמְרָה עַד מְאֹד", ובקול ענות חלושה מציג את השאלה המתריסה ביותר לאביו: "הַבְּרָכָה אַחַת הוּא לָךְ אָבִי?!". איך ייתכן שלאב עם שני בנים רק ברכה אחת?! הוא קורא וזועק כנגד אביו: "בְּרַכְנִי גַם אֲנִי אָבִי!".⁹ אולם כל שנותר לעשו לעשות הוא לבכות: "וַיִּשָּׂא עֵשָׂו קוֹלוֹ וַיִּבְךְ" (שם לד-לה).

מה ההקשר לחוסר ההיקשרות של יצחק עם כאבו של עשו, נתק שהוא הפוך מהיקשרותו לרבקה בתחילת הפרשה?

⁶ יצחק מתואר כאוהב הן את רבקה והן את עשו: "וַיִּקַּח אֶת־רְבֵקָה וּתְהִי־לוֹ לְאִשָּׁה וַיֵּאָהֲבָהּ" (בראשית, כ"ד, טז); "וַיֵּאָהֲבֵהּ יִצְחָק אֶת־עֵשָׂו" (שם כ"ה, כח).

⁷ המילים "אבי" ו"בני" מופיעות יחד בפרק כמעט עשרים פעמים בדיבור ישיר, ורק עוד ארבע פעמים בדיבור ישיר בספר בראשית: בעקידה ושוב כשיוסף פונה לאביו.

⁸ פעם נוספת בפי עשו: "וַיַּעַשׂ גַּם הוּא מְטַעַמִּים וַיָּבֵא לְאָבִיו וַיֹּאמֶר לְאָבִיו יְקָם אָבִי וַיֹּאכַל..." (שם, לא).

⁹ ואולי יש פה גם קריאה כנגד תפיסת העולם הדיכוטומית של יצחק.

כזכור, כבר בתחילת הפרק ישנו שיח ישיר בין עשו ליצחק: "וַיִּקְרָא אֶת עֵשָׂו בְּנוֹ הַגָּדֹל וַיֹּאמֶר אֵלָיו בְּנִי וַיֹּאמֶר אֵלָיו הֲנִי". קשה שלא לשמוע בפנייה זו הדהוד שיחה שהתנהלה בין יצחק לאביו אברהם בדרך להר המוריה, לעקידה: "וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל אַבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הֲנִי בְּנִי" (בראשית כ"ב, ז). שמא לפנינו וריאציה נוספת לסיפור העקידה: לעשו יש אבא שיש לו שני ילדים ויש לו, לפי הבנת האב יצחק את אלוהיו, רק ברכה אחת. בן אחד יוקרב. יש לעשו אבא שמרגיש שעליו לבחור בין בכור לצעיר, ואולי גם בין אלוהיו לבניו. אבא שנחרד כשמתגלה לפניו המציאות באמצעות המילה "אבי", נחרד בדיוק ברגע שבו הוא נדרש לספק פתרון והגנה. אבא שלא שומע את קריאת בנו לסדר, סדר שהוא מורכב, מקושר. "אבי", זועק עשו ארבע פעמים, ולבסוף, כשהוא מבין שאין מענה הוא מוותר ובוכה.

הסדר שזעקתו של עשו מכונן אליו הוא סדר בו אב אינו מקריב או מוותר על בן אחד, סדר שבו אב מברך את מכלול בניו, סדר מורכב ומקושר – לנוכח.

יצחק מסוגל לאהבה, לקשר, לראיית האחר ושימת לב לצרכיו, כפי שמתגלה הוא למול רבקה, אולם למול בניו הוא נמצא בעמדת מרחיק ומנתק. הדהוד העקדה מציעה שהוא לומד אודות קשרים מרבקה אשתו, ואודות ניתוק מאברהם אביו. ולוואי ונלמד מיצחק אודות האפשרויות השונות ליחסים שעומדות לפנינו ובעיניים פתוחות נבחר ביניהן.